

קתדרה דמשה וקתדרה דדרושה

חננאל מאק

א

הידיעות על הכיסאות המיוחדים שהתגלו בכמה בתי-כנסת עתיקים וההשערות על הקשר בינם לבין 'כיסא משה' הנזכר בברית החדשה,¹ וכן במדרש הארץ-ישראלי פסיקתא דרב כהנא² התפרסמו כבר לפני שנים רבות. כבר בשנת 1897 הצביע בנימין זאב באכר על הקשר שבין המונח 'כיסא משה' שבברית החדשה ובין הדרשה שבפסיקתא בדבר קתדרה דמשה,³ וזאת בטרם התגלתה קתדרה של משה בבית-הכנסת שבאי דילוס, בשנים 1912-1913. בתחילת שנות העשרים חזר שמואל קרויס אל הנושא,⁴ עוד לפני שהתפרסמו הגילויים של קתדראות כאלה בארץ-ישראל.

זמן לא רב לאחר מכן נחשפו שתי קתדראות דמשה בבתי-הכנסת בגליל התחתון: זו של חמת טבריה נתגלתה בקיץ 1921 ונחום סלושץ היה הראשון שדיווח אודותיה, בשנת 1925.⁵ בית-הכנסת של כורזים נחפר כבר בשנת 1907 אך הקתדרה שבו נתגלתה רק בשנת 1926. בקתדרה שבבית-כנסת זה נמצאה גם כתובת הקדשה בלשון הארמית, וקריאתה המדויקת העסיקה את המחקר, בעיקר בשנת 1930. באותה שנה הקדיש אליעזר ליפא סוקניק מאמר לקתדראות של משה בבתי-הכנסת של דילוס, חמת טבריה וכורזים, ודן בכתובת כורזים ובקריאתה הנכונה.⁶ יעקב נחום אפשטיין השיג על הצעתו של סוקניק לפענוח הכתובת. על-פי אפשטיין מעידה כתובת ההקדשה שהאיש ששמו נזכר בכתובת: יודן-בר ישמע(א)ל, הוא שתרם לבניית הכיסא עצמו.⁷ לאחר זמן קצר שב סוקניק והגן על הצעתו.⁸ בדבריו של סוקניק הוזכרו גם הצעות לשינויים קלים בפענוח כפי שהועלו בידי חוקרים

1 מתי כג, ב.

2 פסיקתא דרב כהנא, ויהי ביום כלות (מהדורת מנדלבוים, א, עמ' 18).

3 W. Bacher, 'Le Siège de Moïse', *REJ* XXXIV (1897), pp. 299-301

4 קרויס עסק בקתדרה דמשה במסגרת הפרק 'הכבוד האלוהי הניתן למשה' במאמרו על הקיסר הדריונוס. הוא נאחז

בנאמר אצל מתי ובכתוב בפסיקתא דרב כהנא כדי לאשש את השערתו שלפיה העמידו בכל בתי-הכנסות כיסאות

לכבודו של משה 'ולכל הפחות קראו את הכסאות שהיושבים למשפט הצטיינו בהם' — קתדרא דמשה. קרויס

רואה בכיסא של אליהו, הנהוג לדבריו בארצות המזרח, בברית מילה ובליל הסדר, גלגול של כיסא משה. את

הידיעה על קתדרה דמשה שהתגלתה על-ידי נ' סלושץ בטבריה הוא מוסיף בהערה כאימות להשערתו. ראה: ש' קרויס, 'הקיסר הדריונוס — הראשון לחוקרי הארץ', השילוח, לט (תרפ"א), עמ' 421-433 ובפרט עמ' 430.

5 נ' סלושץ, 'מילואים לחפירות חמת של טבריה', קובץ, א, 2 (תרפ"ה), עמ' 49-52.

6 א"ל סוקניק, 'קתדרא של משה' שבבתי הכנסת העתיקים, תרביץ, א, ב (תר"ץ), עמ' 145-151.

7 י"נ אפשטיין, 'לכתובת כורזין שו' 2-3, שם, עמ' 152. וראה להלן, הערה 12.

8 א"ל סוקניק, 'לכתובת כורזים', תרביץ, א, ב (תר"ץ), עמ' 135-136.

קתדרה דמשה בכורזים
בעת חשיפתה

אחרים.⁹ סוקניק חזר והזכיר את הנושא בדבריו על בית-הכנסת של כורזים בתוך הסקירה 'בתי כנסת עתיקים בסביבות ים כנרת'¹⁰ אך לא הוסיף שם על דבריו הקודמים. לרשימת בתי-הכנסת העתיקים שבהם ידוע שהיתה קתדרה דמשה נוספו גם בית-הכנסת של עין-גדי וכנראה גם בית-הכנסת שבקירבת מושב דלתון בגליל העליון (לא הרחק מכפר נבוריא) וכן בית-הכנסת של דורא אירופוס.¹¹

במשך הזמן חזרו חוקרים ומחברים שונים והזכירו את כתובת כורזים ואת הצעות הפענוח שלה, ואף הציעו דרכים נוספות לפרש אותה.¹² גם מבנה בית-הכנסת של כורזים כלשעצמו,¹³ הקתדרה

9 ראה דברי סוקניק בסוף מאמרו הראשון (לעיל, הערה 6).

10 כל ארץ נפתלי, 'ירושלים תשל"ח, עמ' 101-105. הסקירה התפרסמה קודם לכן בתוך: ארץ כנרת, ירושלים תשי"א.

11 D. Barag, Y. Porat & E. Netzer, 'The Synagogue of Ein-Gedi', I. Levine (ed.), *Ancient Synagogues Revealed*, Jerusalem 1981, pp. 116-119. על בית-הכנסת של דלתון ראה להלן, נספח, הערה 1. C.H. Kraeling, *The Synagogue (The Excavations at Dura Europos)*; אירופוס: L.Y. Rahmani, 'Stone Synagogue Chairs: Final Report, VIII/1', New Haven 1956; וראה גם: L.Y. Rahmani, 'Their Identification, Use and Significance', *IEJ*, 40 (1990), pp. 192-214, n. 8.

12 לדוגמה: ש' קליין, חוקר מובהק של ארץ-ישראל בימי המשנה והתלמוד, הביא את כתובת כורזים הן בספר הישוב' שיצא לאור בשנת תרצ"ט (ערך 'כורזים'), הן בספרו 'ארץ הגליל', שאת רוב פרקיו כתב בשלהי שנות השלושים. אך הוא נמנע מלהתייחס אל דיוניהם של קודמיו והביא את הכתובת על-פי קריאתו-פרשנותו של אפשטיין, והוא עצמו הציע גם את האפשרות שחכם בשם יודן בר ישמע(א)ל, ששמו ידוע מן המאה השלישית, הוא שנהג לשבת באותה קתדרה ולדרוש בפני הקהל בכורזים, ולפיכך חרתו את הכתובת לכבודו באותה קתדרה (ולא בעמודים שעשה). ראה: ש' קליין, ארץ הגליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 117-118.

13 הצעתו של ז' ייבין לשחזור חלק מבית-הכנסת של כורזים אינה מתייחסת לשאלת מהותה של קתדרה של משה או לכינויה ולפענוח הכתובת. ראה: ז' ייבין, 'בית הכנסת בכורזים: הצעה לשחזור פנים הקיר הדרומי', ארץ-ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 268-276. עוד על קתדרה דמשה בכורזים ראה: י' נוה, על פסיפס ואבן, ירושלים תשל"ח, פריט מס' 107, עמ' 144-145.

מחמת טבריה ובית-הכנסת של דילוס חזרו והועלו בפרסומים שונים.¹⁴ נדונה גם הכתובת שנמצאה בבית-הכנסת של דלתון ובה התיבה 'קתדרא'.¹⁵

בשנים האחרונות נדונו מחדש שאלות מהותה ומקורה של הקתדרה במאמריהם של לוי יצחק רחמני¹⁶ ושל ישראל לויין.¹⁷ שניהם מאריכים למדי בתיאור הפיסי של פנים בית-הכנסת, מזכירים את המקורות הכתובים מן העת העתיקה אשר נוגעים לעניין זה, ומנסים להסביר את מקורו ואת משמעותו של המונח 'קתדרה דמשה'. כך מסביר רחמני את קתדרה דמשה כקיצור של הביטוי 'קתדרא לאורייתא דמשה', כלומר מקום מושבה של תורת משה. רחמני מציין מספר מקורות במקרא ובספרות חז"ל המבטאים את הקשר בין התורה ובין משה ומשתמשים במונחים 'תורת משה', 'אורייתא דמשה', או ביטויים קרובים.¹⁸ לויין מסביר את הכינוי 'קתדרה דמשה' אשר ניתן לכיסאו של הדרשן על-פי המדרש המאוחר שמות רבה; שם מדובר על קתדרה שעשה ה' למשה בהר סיני.¹⁹ על-פי דרשה זו נראה החכם כמי שעומד בפני הציבור בעת דרשתו, אף כי הוא יושב אותה שעה על כיסאו. עוד מציין לויין לדברים שנמסרו במדרש שיר השירים על דברי ר' יהושע בן חנניה שהיה מגדולי חכמי יבנה: אחרי פטירתו של ר' אליעזר היה ר' יהושע אומר 'האבן הזאת דומה להר סיני וזה שישב עליה דומה לארון הברית'.²⁰

אולם בכל הפרסומים אודות קתדרה דמשה, למן ראשית המחקר ועד היום, לא הועלתה שאלת הנוסח הנכון של הכינוי 'קתדרה דמשה'. כל העוסקים בנושא קיבלו את הכינוי בצורתו זו והדיונים כולם נסבו על טיבה ועל משמעותה של הקתדרה ולא על כינויה כלשעצמו.

ב

הקטע מפסיקתא דרב כהנא שבו נזכרת קתדרה דמשה מבוסס על הנאמר בתורה על קורבנותיהם של נשיאי השבטים לחנוכת המשכן (במדבר ז), ובעיקר על המספר שש שהוא מספר העגלות שהביאו הנשיאים (שם, פס' ג). המספר שש נדרש בפסיקתא דרב כהנא בכמה דרכים, והארוכה בהן היא דרשתו של ר' יוחנן הקושרת את מספר העגלות לשש מצוות המלך שבספר דברים (טז, יט; יז, טז-יז)²¹ ולשש המעלות שהיו לכיסא שלמה המלך (מלכים א' י, יט). על-פי המדרש כשהיה המלך

14 על הקתדרה של משה בחמת טבריה ראה גם: ד' וייס, 'בתי כנסת עתיקים בטבריה ובחמת', עידן, 11 (תשמ"ח), עמ' 48-34; ג' פרסטר, 'בתי כנסת בגליל', ארצות הגליל, א, חיפה 1983, עמ' 231-236. על דלוס ראה גם: G. Foerster, A Survey of an Ancient Diaspora Synagogue, לויין (לעיל, הערה 11), עמ' 164-171. הסופרים והפרושים היושבים על כיסא משה נזכרים גם במאמרו של ע' פליישר 'לקדמוניות תפילות הקבע בישראל', תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 405-406, אגב דיונו בנעשה בבתי-הכנסת הקדומים.

15 ראה להלן, נספח, הערות 2-3. המלה 'קתדרה' כשלעצמה מוכרת בכמה מקומות בספרות חז"ל בלא קשר עם משה רחמני (לעיל, הערה 11), עמ' 192-214.

17 י"ל לויין, 'ממרכז קהילתי למקדש מעט: הריהוט והפנים של בית הכנסת העתיק', קתדרה, 60 (תמוז תשנ"א), עמ' 84-36.

18 רחמני (לעיל, הערה 11), עמ' 198.

19 שמות רבה מג, ד. המדרש שמצטט לויין לעניין הקתדרה שעשה הקב"ה למשה בהר סיני הוא אכן מדרש מאוחר, אך נראה שהדרשה הנדונה היא קדומה בהרבה לזמן עריכתו של המדרש שכן היא מובאת בשמו של רב דרוסאי, שהיה מאמוראי ארץ-ישראל המאוחרים.

20 מדרש שיר השירים פא, ג.

21 לא ירבה לו נשים, לא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו מאוד; לא תטה משפט, לא תכיר פנים, לא תקח שוחד. שלוש הראשונות אכן נאמרו בתורה בפרשת המלך (דברים יז, טז-טז). שלוש המצוות האחרונות מוצגות בתורה כמצוות הדיינים (שם טז, יט) והמדרש מייחס גם אותן למלך.

קתדרה דמשה מבית-
הכנסת בכורזים

עולה בכל אחת ממעלות הכיסא היה הכרוז ומכריו על אחת ממצוות המלך, ומשבא לישב על המעלה השביעית היה הכרוז מכריו 'דע לפני מי אתה יושב!'. כאן ממשיך הדרשן ועוסק בכיסא שלמה, והוא מביא את הפסוק שנאמר בכיסא זה: "וראש עגול לכסא מאחריו" (מלכים א' י, יט) — א"ר אחא כהדא קתדרא דמשה,²² ומוסיף: "וידות מזה ומזה"....
האגדות על כיסא שלמה ועל המנגנון המותקן בו מופיעות בכמה מקומות נוספים בספרות חז"ל, ובעיקר במדרש אסתר רבה²³ ובתרגומים הארמיים למגילת אסתר (לפסוק השני של המגילה: 'כשבת המלך אחשוורוש על כסא מלכותו'), אך בכל המקורות הללו הדרשות ארוכות ונפתלות בהרבה מזו שבפסיקתא דרב כהנא.

במהדורתה הפשוטה יחסית מופיעה האגדה על כיסא שלמה גם במדרש במדבר רבה.²⁴ זהו אחד מן המדרשים המאוחרים ונערך ככל הידוע במאה הי"א או הי"ב, באירופה.²⁵ אין ספק שעורך

22 ש' בובר שההדיר לראשונה את הפסיקתא דרב כהנא בשנת 1868 הציע להסביר את המונח 'קתדרה דמשה' שבפסיקתא על-פי דברי התלמוד אודות הסנהדרין ש'משה על גביהם' (בבלי, סנהדרין יז ע"ב), אך הוא לא קשר את המונח עם זה שבכשורה של מתי. ראה דברי בובר בפסיקתא דרב כהנא במהדורתו, דף ז ע"ב, הערות קלה, קלו. וראה להלן, הערה 35.

23 אסתר רבה א, יב.

24 במדבר רבה יד, יז (מהדורת דפוס וילנה, דף מט ע"ד ודף נ ע"א).

25 במדבר רבה הוא מדרש בלתי אחיד: חלקו הראשון והעיקרי, המדרש לפרשיות במדבר ונשוא, הוא מאוחר ונערך מחוץ לארץ-ישראל, כנראה בפרובנס, ואילו החלק השני והמוקדם של המדרש הוא ברובו עותק של מדרש תנחומא לספר במדבר, ראה: ח' מאק, 'מדרש במדבר רבה חלק א': מבוא ודוגמה למהדורה', עבודת דוקטור,

במדבר רבה הכיר את פסיקתא דרב כהנא שכן הוא מצטט מתוכה בכמה מקומות, וניתן להוכיח שקטע זה הובא אל במדבר רבה מתוך הפסיקתא ולא מאחד המקורות האחרים של האגדה. אלא שהקטע מפסיקתא דרב כהנא העוסק בכיסיא שלמה השתבש בדרכו מן המקור אל אחדים מכתבי-היד של הפסיקתא ואל כל כתבי-היד של במדבר רבה, ומשם אל במדבר רבה שבדפוס, וכך מופיע הקטע בבמדבר רבה המודפס לפנינו (ווילנה תרמ"ז) כשהוא חסר, משובש ונעדר משמעות הגיונית. וכך נכתב בו: '... בא לישיב על מעלה ששית, הכרוז יוצא ואומר לא תקח שוחד. בא לישיב על כסאו וידות מזה ומזה...' בעוד שבפסיקתא הנוסח כאן ארוך במידה ניכרת, והוא כולל את דרשת ר' אחא על ראשו העגול של הכיסיא — כהדא קתדרא דמשה, ובהמשך: 'יודות מזה ומזה...'. השמטת הקטע החסר ובו דברי ר' אחא על קתדרה דמשה אירעה רק בנוסחות הדפוסים של במדבר רבה, ואילו בכל כתבי-היד המוכרים של המדרש, הכוללים את הקטע הנדון, מופיעה הדרשה כולה במלואה, ובכלל זה גם דברי ר' אחא — כשינוי מעניין המשותף לכל כתבי-היד: במקום המלה 'דמשה' מופיעה בכתבי-היד המלה 'דרושה'. וכך נקראת הקתדרה בכתבי-היד אלה 'קתדרא דדרושה'.

על-פי ההשערות שהובאו לעיל בדבר המונח 'קתדרה דמשה', מסתבר שלפנינו שיבוש של התיבה 'דמשה'. ההסבר הגרפי לשיבוש: האות מ' שבשם 'משה' נפתחה והפכה לצירוף 'דרו', והתיבה השלמה הפכה ל'דרושה'.

נוסח משובש של המונח מופיע גם בכמה כתבי-יד של פסיקתא דרב כהנא,²⁶ ואין לשלול את האפשרות שכבר בבמדבר רבה המקורי לא נשתמר הנוסח הנכון של הדרשה שמקורה בפסיקתא,²⁷ אך אפשר גם שהשיבוש נוצר באחת או באחדות מן ההעתקות היותר מאוחרות של המדרש. יש לשער כי עורך המדרש או מעתיקו, שחיו בימי-הביניים באירופה,²⁸ נתקלו כאן בביטוי בלתי מוכר להם, ותיקנו אותו על-פי שיקול דעתם למונח שנראה להם מתאים יותר.

פירוש המלה 'דרושה' הוא דרשן,²⁹ ומלה זו אכן היתה מוכרת לעורך במדבר רבה ולמעתיקי המדרש, בכתיב המתחלף 'דרוש' או 'דרושא' (את האות ד' יש לקרוא כשהיא דגושה ונקודה קמץ). המלה מופיעה בכמה מקומות בספרות חז"ל וגם במדרש במדבר רבה עצמו,³⁰ בקטע שנלקח מן התלמוד הירושלמי³¹ ומופיע בדומה גם במדרש ויקרא רבה.³² עורך במדבר רבה או מעתיקי הספר הבינו אפוא את דברי ר' אחא כאילו התייחסו אל כיסאו של הדרשן שבבית-הכנסת, ולא ידעו כי לכיסיא זה תואר משלו.

- האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"א, עמ' 191-193; הנ"ל, 'עיצוב פרשה מן המדרש בידי מדפיסי קושטא', פעמים, 52 (תשנ"ב), עמ' 37-45.
- 26 ראה: פסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים, עמ' 12, מדור חילופי נוסחאות לשורה 11. בכתבי-יד הללו נמסרו שיבושים שונים ולאף אחד מהם אין מובן הגיוני. הגרסה הקרובה ביותר ל'דרושה' היא זו של כ"י ק: 'ידרושה'. וראה גם בהערה הבאה.
- 27 אפשר להוכיח שטופס פסיקתא דרב כהנא שהיה בידי עורך במדבר רבה קרוב לנוסח ק של הפסיקתא. כתבי-יד זה הועתק בנרבונה בשנת 1387, ונרבונה או סביבתה היא מכורתו של במדבר רבה. ראה בעבודת הדוקטור (לעיל, הערה 25), עמ' 69-70. על מקום עריכתו של במדבר רבה ראה לעיל, הערה 25. על כתבי-היד של המדרש ראה: מאק (שם), חטיבה ה.
- 28 על מקומו וזמנו של במדבר רבה ראה לעיל, הערה 25.
- 29 ראה הערך 'דרושה', דרושא' במילונו של יאסטרוב, עמ' 322.
- 30 במדבר רבה ט, כ (מהדורת וילנה כח ע"ג-ע"ד).
- 31 ירושלמי, סוטה א, ד (סז ע"ד).
- 32 ויקרא רבה פט, ט (מהדורת מרגליות, עמ' קצא).

האשמתם של המעתיקים בשיבוש, אם אמנם שיבוש לפנינו, מבוססת על כך שרוב כתבי-היד של מדרש במדבר רבה המוכרים כיום אינם מוקדמים למאה הי"ד ורובם אף מאוחרים יותר, והם באים בעיקר מספרד או מארצות הפזורה הספרדית שלפני הגירוש או סמוך לאחריו.³³ אותם מעתיקים של במדבר רבה לא הכירו את הפסיקתא דרב כהנא, שכן זו נעלמה בהדרגה במשך מאות השנים האחרונות של ימי-הביניים,³⁴ ושבה ונתגלתה לא לפני אמצע המאה הי"ט.³⁵ ואף גם זאת, עוד בתקופה שבה הכירו את הפסיקתא באירופה היא נפוצה יותר בין מחברים אשכנזים מאשר בין מחברים ספרדים.³⁶ יש להניח אפוא כי פסיקתא דרב כהנא לא נודעה למעתיקי במדבר רבה באותם דורות. ומאחר שיש לשער שגם הבשורה של מתי לא היתה מוכרת לאותם מעתיקים, הרי שהמונחים 'כיסא משה' או 'קתדרה דמשה' לא נודעו להם מכל מקור שהוא.

במהדורות הדפוס הראשונות של במדבר רבה נשמט חלק נכבד מן הדרשה.³⁷ הנוסח הקיים כאן הוא: '... בא לישיב על מעלה רביעית, הכרוז יוצא ואומר לא תקח שוחד. בא לישיב על כסאו דדרושה וידות מזה ומזה...'. כך הופך כיסאו של שלמה המלך לכיסאו של הדרשן, והמלך עצמו הופך לדרשן בבית-הכנסת.

השוואת נוסחי הדפוסים הראשונים עם אלה המאוחרים, ובהם דפוס וילנה, תראה שהמדפיסים המאוחרים השלימו את השורות אודות המעלות החמישית והשישית ואת דברי הכרוז ככל אחת מהן — שורות שנשמטו מן הדפוסים הראשונים — אך לא השלימו את דברי ר' אחא, ובכללם עניין הקתדרה דמשה. המלה 'דרושה' שנשתמרה עדיין בדפוסים המוקדמים ונסמכה שם לכיסא המלך עצמו, נעלמה כליל מן הדפוסים המאוחרים. הללו השלימו את החסר בדבר המעלות החמישית והשישית³⁸ אך השמיטו את שארית דבריו של ר' אחא ואת המלה המוקשה 'דרושה'.

וכך נעלמה קתדרה דמשה, שהיתה מוכרת לפנים לעורכי הפסיקתא דרב כהנא בארץ-ישראל, מן הספרות הרבנית של ימי-הביניים. שמה השתבש בידיהם של אחדים ממעתיקי הפסיקתא, והשיבוש התפתח אצל העוסקים בכמדבר רבה. בין שכבר עורך במדבר רבה קלט לספרו את הנוסח המשוכש ובין שבכמדבר רבה המקורי נשמר עדיין הנוסח הנכון — מכל מקום בכתבי-היד של במדבר רבה כבר מופיע הביטוי 'קתדרה דמשה' בצורה 'דרושה'. נוסח זה עובר אל הדפוסים הראשונים של המדרש ואלה משמיטים חלק לא מבוטל של הדרשה כולה. אף כי המלה 'דרושה' נותרת בדפוסים הראשונים במקומה ללא שינוי, הרי יתקשה הקורא לעמוד על סגנונה הנכון של הדרשה כולה,

33 מאק, עבודת הדוקטור (לעיל, הערה 25), חטיבה ה.

34 ראה: י"ל צונץ, הדרשות בישראל, ירושלים תשל"ד, פרק 11, במיוחד עמ' 81-86; צונץ עמד בהרחבה על השוני שבין פסיקתא דרב כהנא ובין המדרש המאוחר יחסית שנודע בשם 'פסיקתא רבתי' ונדפס כבר במאה הט"ז, ואשר גרם למחברים רבים לטעות ולהחליף אותו בפסיקתא דרב כהנא המקורית והאבודה. ראה עוד דברי מנדלבוים במבוא למהדורתו לפסיקתא דרב כהנא.

35 הפסיקתא התפרסמה לראשונה בידי ש' בובר בשנת 1862. בובר הוכיח את אמיתותן של השערות צונץ בדבר פסיקתא דרב כהנא האבודה ובדבר אי-הזהות שבין פסיקתא רבתי ובין פסיקתא דרב כהנא. כל הדרשה הנדונה כאן נעדרת כליל מפסיקתא רבתי.

36 צונץ (לעיל, הערה 34), עמ' 86 והערה 89.

37 כל מדרשי רבה לתורה נדפסו (בכרך אחד) לראשונה בקושטא בשנת רע"ב (1512) ונדפסו שנית בוונציה בשנת ש"ה (1545). פרטים נוספים, בעיקר על דפוסים בראשית רבה, ראה במדרש בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק, מבוא, עמ' 117-138.

38 שאלה בפני עצמה היא כיצד השלימו המדפיסים המאוחרים את שהחסירו מדפיסי קושטא וונציה, ואל שאלה זו יש להתייחס בנפרד.

ולבטח לא יוכל לזהות כאן את הקתדרה דמשה. הדפוסים המאוחרים של במדבר רבה משלימים אמנם קטעים החסרים בדפוסים קודמים, אבל כל ההתייחסות אל הכיסא או אל משה נעלמו מהם לגמרי.

כאמור לעיל אגדות על כיסא שלמה המלך מופיעות גם במדרשי מגילת אסתר. המקור לאגדות במדרשי אסתר איננו פסיקתא דרב כהנא, וגם מסלול השינויים שם הוא שונה. בנוסחי הדפוסים של מדרש אסתר השתבשו הן הקתדרה והן שמו של משה. הקתדרה הפכה שם ל'קדירתא' ושמו של משה הפך ל'דרגש' או 'דרגיש'. צורות אלה הן שגויות ואין טעם להתייחס אליהן כאן,³⁹ אם כי רחמני דן בהן בקצרה.⁴⁰

ג

על סמך ממצאיהם והנחותיהם של החוקרים שדבריהם הובאו בראש מאמר זה נראה שיש לשוב אל הכינוי 'קתדרה דמשה' כפי שהוא מופיע בנוסח המתוקן של פסיקתא דרב כהנא וכפי שעולה בפשטות מן הבשורה של מתי.

אך יש לקבוע כי הביטוי 'קתדרה דדרושה' אינו בלתי הגיוני כלשעצמו, ואין לשלול אותו לחלוטין בגרסתו זו. כתבי-היד המוכרים של במדבר רבה תומכים כולם בצורה 'דרושה', וגם בין עדי הנוסח של פסיקתא דרב כהנא יש לה תמיכה בלתי מבוטלת, אף כי אין היא מוכרת שם בצורה זו ממש.⁴¹ מאידך גיסא עדי הנוסח התומכים בגרסה 'קתדרה דמשה' אינם רבים, וניתן לומר כי אילו היו הידיעות שבידינו מבוססות על המקורות העבריים לבדם, ספק אם יכולנו להכריע דווקא בעד הצורה המוזרה והבלתי מוכרת 'קתדרה דמשה'. ואכן התמיכה העיקרית בגרסה זו באה מן המקור הנוצרי הקדום. עוד יש להדגיש את העובדה שראשוני החוקרים אשר הציגו את הקתדרה דמשה בגרסה זו, לא הכירו ככל הנראה את כתבי-היד של פסיקתא דרב כהנא שאינם מסכימים עם הגרסה⁴² ולא את כתבי-היד של במדבר רבה, התומכים כולם בצורה 'קתדרה דדרושה'. בין ההסברים השונים שניתנו לכינוי 'קתדרה דמשה' יש משכנעים יותר ויש משכנעים פחות, אך טרם נמצא הסבר שבכוחו להסיר כל ספק בדבר הנוסח הנכון והמשמעות של הכינוי.

הממצא הארכאולוגי גם הוא אינו יכול לסייע לפי שעה בקביעת כינויה האמיתי של הקתדרה המכובדת שנמצאה בכתיב-הכנסיות, כיוון שטרם נתגלה המונח 'קתדרה דמשה' בכתובת כלשהי. הכתובת היחידה המופיעה על קתדרה מבית-כנסת היא כתובת כורזים, אך זו אינה מתייחסת כלל אל המונח 'קתדרה', אם כי לפי קריאתם של אפשטיין, שמואל קליין⁴³ והנוהים אחריהם היא אכן מתייחסת אל הכיסא גופו. ואף הממצא מבית-הכנסת של דלתון אינו כולל את שמה המלא של הקתדרה, גם אם אמנם מדובר שם בקתדרה של בית-הכנסת.

39 הפרשן בעל 'מתנות כהונה' ניסה את כוחו בהסבר הדימוי המוזר של כיסא שלמה המהלך ל'קדירתא דדרגיש', וכמובן לא עלה הדבר בידו. וראה בעניין זה את דברי בובר בהערותיו לפסיקתא דרב כהנא במהדורתו, דף ז' ע"ב. הערות קלה, קלו.

40 ראה: רחמני (לעיל, הערה 11), הערה 31 והספרות שהובאה שם.

41 ראה לעיל, הערה 26.

42 להוציא כמובן את בובר שפרסם את הפסיקתא לראשונה. ראה לעיל, הערות 35, 39.

43 ראה לעיל, הערות 7, 12.

הכתובת בבסיס
הקתדרה

התמיכה הממשית בצורה המקובלת והבלתי רגילה 'קתדרה דמשה' מבוססת אפוא על פרשנותו של מונח זה כבשורה של מתי ובהופעתו באחדים מכתבי-היד של פסיקתא דרב כהנא, אך לא ככולם,⁴⁴ ועל סיוע חלקי מתוך דברי האגדה. ההנחה שצורה זו היא המקורית והנכונה מתקבלת על הדעת, אך יש להודות כי אין בידינו לשלול לחלוטין את אמיתותה של הצורה החילופית 'קתדרא דרושה', המבוססת על עדי נוסח לא מעטים ולא מבוטלים.

על-פי קריאה זו יש לשער כי קתדרה דרושה היתה הקתדרה שיועדה לדרשן בבית-הכנסת, אם כי לא נוכל לקבוע אם שימשה לישיבתו של החכם הדרשן רק בעת הדרשה או שהיה זה מקומו הקבוע של החכם בבית-הכנסת,⁴⁵ בין בעת שהוא דורש בפני הציבור ובין שלא בשעת הדרשה. ואכן מקורות רבים מעידים על חכמים שהיו יושבים ודורשים – אולי מעל הקתדרה דרושה שבבית-הכנסת,⁴⁶ אם כי ברור שהתקיימו דרשות בישיבה גם מחוץ לבית-הכנסת.⁴⁷

44 הצורה 'דמשה' מופיעה בשלושה מכתבי-היד של פסיקתא דרב כהנא: א (המשמש בסיס למהדורת מנדלבוים), צ (ששימש בסיס למהדורת בובר) וכן פ. לדברי מנדלבוים במבואו למהדורתו (עמ' ח-יג) כתבי-היד א, צ הם בני משפחה אחת, ואל עדותם יש להחייחם כאל עדויות של קרובי משפחה.

45 בשאלה זו עסקו גם חוקרי נצרות ומפרשיה של הבשורה לפי מתי. ראה: "A Note on the 'Seat of Moses'", *KGC Newport, Andrews University Seminary Studies*, 28, 1 (1990), pp. 53-55, n. 2 שם.

46 ידידי מר חנן אשל מציע לפרש את הביטוי 'פלוני הוה יתיב ודרש' וכיטיבים קרובים על-פי הלשון 'קתדרא דרושה': החכם הדורש בציבור היה יושב על הכיסא שנועד לכך, הוא 'קתדרא דרושה'. הביטוי מופיע כמה עשרות פעמים בספרותם של אמוראי ארץ-ישראל, לפעמים כשינויים קלים. בין החכמים היושבים ודורשים מצאנו את התנאים ר' אליעזר (ביבנה), היושב ודורש בפני תלמידיו ביום טוב (בבלי, ביצה טו ע"א); את ר' מאיר הדורש בהזדמנויות שונות בפני קהל שומעים מגוון ובו גם נשים (ירושלמי, סוטה א, ד [טז ע"ד] ומקבילות) וכן את רבי. זה האחרון דורש פעם אחת בנוכחות האמורא שלו, אבדן (בראשית רבה י, ח [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 84-85]). בין האמוראים מצאנו את ר' יוחנן מספר פעמים כשהוא יושב ודורש, וכן מצאנו את לוי, ר' יהודה בן פזי, ר' חייא בר אבא, ר' תגי ור' שמואל בר נחמן. רוב היושבים ודורשים הם חכמי הגליל, אבל את ר"ש בר נחמן

נספח

בין חורבות בית-הכנסת בקירבת המושב דלתון בגליל העליון נמצא עמוד שעליו נחרתה כתובת (בת שמונה-עשרה שורות) ובה כלולה כנראה המלה 'קתדרא'. יוסף ברסלבי, אשר תיאר לראשונה את שרידי העמוד ואת הכתובת,¹ הציע גם פענוח של מספר מלים מתוך הכתובת ובהן המלה 'קתדרא'. יוסף נוה מביא את דברי ברסלבי בקצרה,² חולק על רוב הצעות הפענוח שלו, אך מקבל את פענוח המלה 'קתדרא' וקושר אותה אל ממצאי הקתדרה של משה בכתיב-הכנסת העתיקים שהוזכרו לעיל. נוה מציין כי הכתיב 'קתדרא' עשוי להצביע על ההגייה 'קתידרא', ומעיר שניקוד זה מופיע במילונו של יאסטרוב³ אך הוא לדאבונו לא מצא את המקור שישמש אסמכתא לכך.

עדות לכתיב המלא של המלה נשתמרה כנראה בכתיב-יד של הפסיקתא דרב כהנא שסימנו ק (ספריית קאזאנתאנוה, רומא) במהדורת מנדלכאום,⁴ והוא גורס כאן 'כהדין קטידיין דמשה'. כאן הפכה הקתדרה היחידה לקתדראות רבות, האות 'ת' הפכה כאן ל-'ט', וכן נוספה האות 'י' המשמרת אולי את ההגייה שציין נוה.

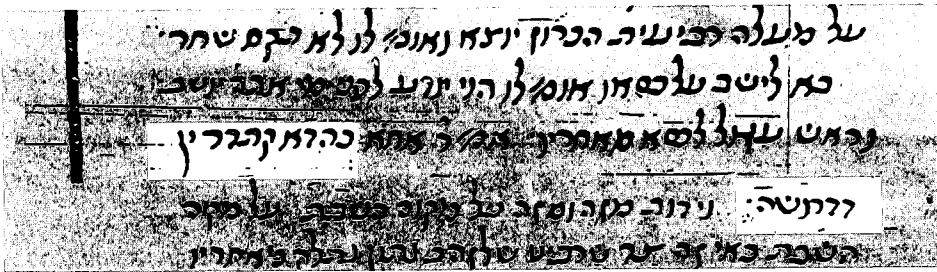
הסדר קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד
יחד לך קטן יחד לך פותח גמלי. על סעודת מנהל קטן יחד יחד

מזרש במדבר רבה
שבו מזכר קתדרין
דרושה (ביד פריס
150)

מצאנו כשהוא יושב בלוד (ויקרא רבה לה, יב [מהדורת מרגליות, עמ' תתל"א]). החכם ר' שמלאי הדרומי ישב ודרש בנציבין שבגולה, כפי שעולה משני קטעים מקבילים כירושלמי: שבת א, ד (ג ע"ד) ועבודה זרה ב, ט (מד ע"ד). ויש לציין גם את הלשון '... נכנס לבית המדרש, ישב ודרש, שנאמר בתלמיד חכם שאינו בן המקום, במדרש תנחומא, תרומה, ב. וראה דברי לוין (לעיל, הערה 17), עמ' 60.
47 ברוב המקרים לא צוין היכן יושב החכם ודורש או שנאמר כי הדבר נעשה בבית-המדרש. במקום אחד צוין שהדרשן, ר' ברכיה, יושב ודורש כבי כנישתא (ויקרא רבה לב, ז [מהדורת מרגליות, עמ' תשנ"ג]). במקום אחר מצאנו את הדרשן ר' שילא כשהוא יושב ודורש בבית הועד (שיר השירים רבה ח, ט, ג), ואולי יש לראות את הביטוי (העברי) 'ישב ודרש' המיוחס לבנו של ר' עקיבא בבית-הקברות (מסכת שמחות ח, יג) כאשגרת לשון בהשפעת מקורות המייחסים ביטויים קרובים (ארמיים) לבית-המדרש או לבית-הכנסת. פעם אחת הובא הביטוי 'יתב כבי מדרשא' בתלמוד הבבלי (כתובות סב ע"ב), ושם אין מדובר בדרשה כי אם בלימודו המתמשך של התנא ר' חנינא בן חכינאי.

הערות לנספח

- 1 ראה: י' ברסלבסקי (ברסלבי), לחקר ארצנו: עבר ושרידים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 274-275.
- 2 נוה (לעיל, הערה 13): ראה גם: רחמני (לעיל, הערה 11), עמ' 197 וכן הערה 28.
- 3 נוה (שם), עמ' 146, הערה 1.
- 4 ראה פסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים, א, מבוא, עמ' ט-י. עורך מדרש במדבר רבה השתמש ככל הנראה במהדורת פסיקתא דרב כהנא בנוסח שהיה רווח בפרובנס, והוא קרוב לנוסח ק של הפסיקתא יותר מאשר ליתר הנוסחים שלה. ראה לעיל, הערה 27.

כ"י מינכן 97, שבו מוזכר 'קתדרין דדרושה'

רוב כתבי-היד של מדרש במדבר רבה הכוללים את הקטע הנדון גורסים כאן 'קתדרא' או 'קתדרין' בכתיב חסר, פרט לכ"י פריס 150, אשר בו נשתמרה הצורה 'קתידרין'. כ"י פריס 150 הוא אחד מכתבי-היד הטובים של מדרש במדבר רבה וגרסאותיו משובחות בדרך כלל.⁵ ייתכן אפוא כי שני כתבי-היד הללו שומרים על נוסח קדום של המלה, התואם את הצורה שהתגלתה בבית-הכנסת של דלתון, אם כי ייתכן גם שהאות 'י' נוספה כאן עם המעבר לצורת רבים: 'קטידרין' או 'קתידרין'.

5 כתב-היד הוא ספרדי וזמנו הוא ככל הנראה סוף המאה ה"ד או תחילת המאה ה"ו. זהו כתב-היד היחיד הכולל את כל מדרש במדבר רבה ורק אותו. על כתב-היד ועל טיבו ראה בעבודת הדוקטור שלי (לעיל, הערה 25).